

תוכן עניינים

מבוא- עמ' 3

1. רקע תיאורטי- עמ' 5

1.1 זיכרון קולקטיבי של השואה- עמ' 5

1.2 ספרות ילדים- עמ' 9

1.2.1 ספרות ילדים כמשקפת ערכים- עמ' 9

1.2.2 ספרות הילדים בישראל- עמ' 10

1.2.3 ייצוג השואה בספרות ילדים- עמ' 11

2. מתודולוגיה- עמ' 13

2.1 שיטת המחקר- עמ' 13

2.2 שדה המחקר- עמ' 13

2.3 כלי המחקר- עמ' 13

3. ממצאים- עמ' 14

3.1 נקודת התצפית בסיפורים- עמ' 14

3.2 הצגת הסבל, המוות והזוועות- עמ' 21

3.3 היחס לארץ המוצא- עמ' 25

3.4 נקודת הזמן והמסר הלאומי- עמ' 27

דיון ומסקנות- עמ' 29

רשימת מקורות- עמ' 33

נספחים- עמ' 35

מבוא

עבודה זו מבקשת לבחון את הבנייתו של זיכרון השואה בספרות המיועדת לילדים ולבני נוער אשר נכתבה. שדה המחקר כולל שישה סיפורים העוסקים בשואה שנועדו לילדים צעירים ולגיל הרך וכן שישה סיפורים המיועדים לבני נוער, ויצאו בישראל בין השנים 1981-2017.

גל (2008) מגדירה את "הזיכרון הקולקטיבי":

"כדרך שבה חברה מטפלת בעברה, משנה את המבט שלה עליו ולשה אותו לשה חדשה, כדי להבליט את הייחוד שלה כחברה ולתת משמעות לקיומה". ההיסטוריה לעומת הזיכרון הקולקטיבי הוא שההיסטוריה מנסה להבין את העבר – הזיכרון הקולקטיבי מטפל בסמלים, כמו בגיבורים, ובמשמעויות המוענקות לאירועים שקרו. בעוד שהעובדות בדרך כלל לא משתנות, הזיכרון הקולקטיבי משתנה, כי הדגשים משתנים, בהתאם לצרכיה של החברה באותו שלב" (גל, 2008, עמ' 14).

גם האלבווקס (Halbwachs, 1992) עוסק בזיכרון הקולקטיבי שמתעצב על ידי קבוצות שונות בחברה תוך כדי עיבוד סלקטיבי של האירועים ההיסטוריים והתאמתם לשיח הציבורי ולצרכי החברה. לטענתו, הזיכרון הקולקטיבי הוא פונקציונאלי ומשתנה והוא מייצג את האידיאולוגיה העכשווית של קהילה יותר מאשר את עברה. בין היתר, מגויס הזיכרון הקולקטיבי לעיצוב הזהויות הקולקטיביות. הזיכרון הקולקטיבי מתגלם במערכת של ציונים וכלים שהחברה מכוננת ומשמרת לא רק בתודעה ובשיח אלא גם בממדים של מרחב וזמן.

זנדברג (2008) טוען כי בבסיס המושג 'זיכרון קולקטיבי' ניצבת ההנחה כי כל קבוצה מפתחת זיכרון של עברה, המדגיש את ייחודה ומאפשר לה את שימור הדימוי העצמי והעברתו בתוך הקבוצה לאורך זמן. זיכרון קולקטיבי אינו מעיד דווקא על עבר משותף אלא על עבר שנזכר בקבוצה, במסגרת הקהילה. לכן הזיכרון הקולקטיבי הוא מוצר חברתי-פוליטי, תוצאה של פרקטיקות תרבותיות המבטאות את מאזן יחסי העוצמה בחברה.

כלומר, זיכרון קולקטיבי מתייחס לידע שקיים בקרב ציבור של אנשים בהווה בנוגע לאירועים מהעבר המשותף של הקהילה אליה הם משתייכים, הוא **אוסף של מיתוסים, אירועים ואמונות המעניק יסוד היסטורי ותרבותי משותף לחברה**. בחלקו הוא נוצר באופן ספונטאני ובחלקו על ידי גורמים פוליטיים ולאומיים המבקשים לקדם באמצעותו אינטרסים שונים. ואכן, הזיכרון הקולקטיבי של מדינות ועמים שונים מושתת על מיתוסים אשר אין חשיבות למידת האמת שלהם היות והזיכרון אינו מתעמת עם אירועי העבר, אלא הוא מותאם לצרכי הזהות כפי שהם מתעצבים בהווה.

גרץ (1995) מגדירה מיתוסים כמודלים שעל פיהם אנשים נקראים לחשוב, לחיות ולמות. שימוש נרחב במיתוסים על מנת ליצור זיכרון קולקטיבי שיעצב את השקפת העולם של החברה, ייתן לגיטימציה לסדר החברתי שלה, ייצור אינטגרציה בין חברה ויוביל לפעולה, ניתן לראות בארץ ישראל בתקופת היישוב בה ביקשו ראשי הציונות לבנות "עם חדש", לכוון אומה ולשם כך היה צורך בזיכרון קולקטיבי המותאם למטרות החדשות ולאידאולוגיה המנחה.

בהתאם לתיאורים אלה- עבודה זו יוצאת מתוך נקודת מוצא על פיה הזיכרון הקולקטיבי של השואה מהווה מיתוס אשר היה מותאם למטרות ולאידאולוגיה המנחה בתקופות שונות בא"י, בהתאם לכך, ספרות הילדים והנוער כמי שכפי שטוען רודין (2015): "מהווה דווקא תמונת ראי של הכמיהות, הפחדים והקודים המוסריים של עולם המבוגרים ולא של ילדים", עשויה לשקף מיתוסים אלה שנכחו בתקופות שונות ואשר יבואו לידי ביטוי בייצוגה של השואה.

על מנת לבחון ייצוג זה, ראשית יוצג רקע תיאורטי אשר יעסוק בזיכרון הקולקטיבי של השואה ובמאפייניו בתקופות השונות, במאפייניה של ספרות ילדים בכלל ובישראל בפרט וכן בייצוגיה של השואה בספרות ילדים. הפרק השני יציג את מתודולוגיית המחקר והפרק השלישי יציג את הממצאים שעלו מניתוח היצירות. לבסוף, נידון במשמעות הממצאים שעלו מניתוח היצירות בזיקה ובהלימה לממצאים שיוצגו בסקירת הספרות.

1. רקע תיאורטי

1.1 זיכרון קולקטיבי של השואה

חוקרים רבים (כהן, 1999, גל, 2008) מסכימים כי ניתן ליצור חלוקה של זיכרון השואה בחברה החילונית באמצעות חלוקה לשלוש תקופות מרכזיות:

- **תקופה ראשונה - מהקמת המדינה ועד משפט אייכמן: 'שלילת הגולה'**

בשנים הראשונות למדינה, היחס לזכרון השואה היה חוסר יחס בכלל, לאור אתוס "שלילת הגולה" אשר היווה חלק בלתי נפרד ממדיניות כור ההיתוך. תחיית היישוב העברי בארץ התנסחה במידה רבה כאופוזיצית ניגודיות לגולה ממנה הגיעו העולים: ציונות לעומת פתרון סוציאליסטי או התבוללות, עברית בניגוד לאידיש הגלותית, הברה ספרדית בשפה "חלוצית" ו"גברית" לעומת האשכנזית הנאנחת, שיבה לטבע לעומת חומת הגטו הבדיוניות של העיירה ושיבה לאדמה לעומת החיים באוויר, אחיזה בנשק לעמת חוסר האונים של היהודי הגלותי, הערצת הנוער לעומת תרבות האבות, האלהת ה"צבר" כאדם חדש ויהודי חדש, בריא בגוף ובנפש, איש תם שאינו מחטט ומתלבט. (גרץ, 1995). אחד הביטויים לניגוד בין הארץ לגולה היה הניגוד בין הפסיביות, שכה אפיינה את החיים היהודיים בגלות, לבין האקטיביות. תפקיד חלוצי העלייה השנייה בהקשר זה היה ליצור צורה חדשה של תודעה היסטורית- ליצור קשר וזיקה של רציפות בין בר כוכבא ואנשיו שהיו "הלוחמים האקטיביים האחרונים בעד החופש המדיני ואפשרות העבודה החופשית בארץ ישראל" לבין נכדיהם, הפועלים העברים, שהנם לוחמים הראשונים בעד חיים יהודים חופשיים.

כלומר, דמותו של "היהודי החדש", כפי שנחלמה על ידי ראשוני הציונות, וגולמה ביישוב היהודי בארץ ישראל הייתה אנטיטזה מלאה של היהודי הדתי הגלותי. לא עוד יהודי נרדף, חלש, רכרוכי. לא עוד קיום נטול ריבונות, נטול צבא, נטול פוליטיקה. מעתה יהיה היהודי אדם חילוני, לאומי, חזק ובריא בגופו ובנפשו. הצברים שחומי העור ובהירי הבלורית והעיניים היו משאת נפשם של דור החלוצים, אשר בגופם וברוחם עוד קיננה מחלת הגלות והיהדות הדתית. הם דור המדבר. הדור החדש ירפא בגופו את מחלת הדור של הוריו ובחיייו את התשובה לשאלת הדור הקודם. התרבות הצברית, המסמנת את ההגמונית של הילידיות, ודמותו של הצבר, עוצבו בתבניתה של הגבריות היהודית המשוקמת (גרץ, 1995).

שלילת גולה זו, ובתוכה שלילת זיכרון השואה שייצג את היהודי הגלותי הנרדף והפאסיבי היוותה חלק בלתי נפרד ממדיניות כור ההיתוך אשר במסגרתה הפעילה המדינה מנגנונים רבי עוצמה שהיו אמורים להתיק את